

Izlaganje sa znanstvenog skupa

UDK 615.89(497.5)(091)

Stella Fatović-Ferenčić*

TRAGOM SPAŠENIH SPOMENIKA ILI EPOPEJA DVAJU LJEKARUŠA

Sažetak

U radu se donosi prikaz izdavačkog projekta Karlobaških ljekaruša iz 1603. i 1707. godine, kao primjer spašavanja dragocjenog spomenika kulture koji je zamalo bio uništen.

Ključne riječi: ljekaruše, Karlobaške ljekaruše, 17. stoljeće, 18. stoljeće, povijest medicine, Hrvatska

Spaljivanje knjiga (biblioklazam ili libricid) kao jedan od najčešćih vidova cenzure, tj. uklanjanja *loše* literature, dugog je vijeka i najčešće se odvijalo u sklopu ceremonija na gradskim trgovima. Bio je to akt zatiranja misli i poruka, ali i posve upečatljivo upozorenje svekolikom pučanstvu o posljedicama pisanja i čitanja nepoćudnog štiva (Hillerbrand 2006: 593). Plamen pretvara knjigu u pepeo, a time i ono što ona sadrži. Sastavljeni su popisi štetnih knjiga (*Index librorum prohibitorum*) od strane crkvenih, ali i svjetovnih vlasti čija je svrha bila spriječiti kontaminaciju vjere ili ćudoređa, suprotno ideologiji ili državnom interesu (Hilgers 2014). Od antičkih vremena do danas u različitim su dijelovima svijeta uništavana djela različitih autora, od Ovidija i Boccaccia do istaknutih knjiga znanstvenika, filozofa i teologa. Zbog uvjerenja da potresaju same temelje društva, ili kako bi se zadao udarac vjeri, ideologiji ili pak nacionalnom biću protivnika, spaljivane su i čitave knjižnice. Početkom 20. stoljeća sastavljen je, primjerice, jedan u nizu popisa imena autora čija su djela bila protivna njemačkom duhu pa se nisu smjela čitati i držati u javnim knjižnicama, niti prodavati u knjižarama. Među njima bila su i ona Heinricha Heinea, Thomasa Manna, Franza Kafke, Arthura Köstlera, ali i Alberta Einsteina, Sigmunda Freuda, Karla Marxa

---

* Prof. dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić, Odsjek za povijest medicinskih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Gundulićeva 24, Zagreb; adresa e-pošte: stella@hazu.hr

i mnogih drugih. Knjige se, međutim, nisu samo spaljivale. Ponekad su bacane u stari papir, pa je tako tijekom samo dva mjeseca na Trgu nebeskoga mira u Pekingu tridesetak milijuna knjiga i časopisa poslano na uništenje u tamošnje tvornice papira (Fatović-Ferenčić 2009: 83).

Unatoč svemu, “knjige imaju svoju sudbinu“ - *habent sua fata libelli* i ta se njihova sudbina nerijetko, i na sreću, odvija mimo ljudske destruktivnosti. Tako je, suprotno željenom, sastavljanje popisa nepoželjnih knjiga često završavalo time da su baš liste zabranjenih knjiga postale izvor i putokaz literature koju svakako treba pročitati. Slučaj djela *De Monarchia* Dantea Alighierija je karakterističan. To se Danteovo djelo nije nimalo svidjelo Rimu jer je dovodilo u pitanje crkvenu svjetovnu politiku. Crkva ga je osudila pa se širilo samo u rukopisu, sve dok nije objavljeno u Indeksu zabranjenih knjiga. Time je skrenuta pozornost javnosti na njegovo postojanje, pa je ono kasnije bilo i tiskano (Henry 1904: 33-35).

Slične priče postoje i na području Hrvatske. Prikazat ću ovdje slučaj spašavanja jednog dragocjenog spomenika¹. Riječ je o svesku *Karlobaških ljekaruša* iz 1603. i 1707. čiji su faksimil i obrada 2009. objavljeni u okviru devete knjige izdanja *Rasprave i građa za povijest znanosti* HAZU-a (Pečina 2009: 5). Taj je dragocjeni svezak slučajno pronađen 1976. godine u ostavštini akademika Branimira Gušića, predstojnika Klinike za bolesti uha, nosa i grla na Šalati u Zagrebu, koji je bio poznat po skupljanju povijesne građe, nosografskim istraživanjima i sklonosti pisanju povijesnih rasprava. Gušićeva udovica poklonila je medicinski dio muževljeve knjižnice Klinici na Šalati, pa su knjige bile prevezene u njezinu knjižnicu i u hrpama smještene na pod. Tadašnji predstojnik Klinike izabrao je iz ostavštine samo novije knjige koje su mogle biti korisne za suvremenu medicinsku praksu. Među preostalim knjigama koje su bile namijenjene ložionici za centralno grijanje - jer nijedna javna knjižnica nije za njih pokazala zanimanje - nalazio se i svezak koji sadržava spomenute dvije Karlobaške ljekaruše. Spasio ga je tadašnji djelatnik Klinike, prof. dr. Željko Poljak, prevrćući gomile knjiga i izdvajajući one koje je smatrao vrijednim spašavanja. Tijekom višegodišnjih pokušaja izdavanja faksimila ovog vrijednog rukopisa, prof. dr. Poljak nije nailazio na razumijevanje. Obilazio je različite izdavače bez uspjeha jer baš nitko nije bio zainteresiran za ovo odbačeno siročje koje nije obećavalo niti veliku nakladu niti sigurnu zaradu - a to je ono što je danas jedino važno u nastanku knjige (Poljak 2009: 9-23).

Tijekom suradnje s prof. dr. sc. Željkom Poljakom u sklopu uredništva Liječničkih novina, požalio mi se na nezainteresiranost nakladnika za ovaj dragocjeni spomenik. Ubrzo smo se sastali i čim sam ljekaruše vidjela, bila sam više nego sigurna da moraju biti objavljene. Nakon temeljite pripreme projekta, knjiga je

---

1 Osvrt o tome objavljen je u Liječničkim novinama 2009. (vidi ref. br. 1.) te je dio ovog teksta podudaran s navedenim.

otisnuta 2009. godine u okviru realizacije devete knjige edicije *Rasprave i građa*. Time je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (Razred za medicinske znanosti/Odsjek za povijest medicinskih znanosti) nastavila identifikaciju do sada nepoznatih hrvatskih spomenika i čuvanja dragocjenog i raritetnog segmenta hrvatske kulture. Tijekom pripreme knjige, napravljena je i restauracija njezinog ovitka i tom je prigodom identificiran fragment koji je služio kao omot njezinih korica. Tako je doslovno iz plamena spašen jedan izuzetan dio hrvatske kulturne medicinske baštine kojemu je naše neznanje, neosjetljivost i inertnost moglo biti fatalnim egzекutorom.

Knjiga *Karlobaške ljekaruše* sadrži predgovor urednika, pretsak dviju ljekaruša, transliteraciju Julija Derossija s dodanim rječnikom nepoznatih riječi i korisnim bilješkama koje sadrže usporedbe sa *Strohalovom ljekarušom*, pretsak glagoljskoga fragmenta s transliteracijom Sandre Sudec, nekoliko rasprava medicinskih i filoloških stručnjaka, Željka Poljaka, Sandre Sudec, Vladimira Dugačkoga, Marije-Ane Dürriegl i Stelle Fatović-Ferenčić, engleski sažetak i biografije autora rasprava. Time je, prema riječima Andreje Radošević koja je knjigu prikazala u *Slovu*, potvrđeno da se valorizacija spomenika kakav je ljekaruša može potpuno obraditi samo interdisciplinarnim pristupom (Radošević 2009: 415-20). Na desetoj stranici donesena je pregledna tablica ljekaruša s području Hrvatske od 17. do 19. stoljeća. Tablica nije potpuna. Vrijedilo bi je dopuniti i ostalim ljekarušama, pogotovo onima s područja Slavonije koje su rijetke.

Prva karlobaška ljekaruša, po svom zapisničaru nazvana *Pribimničeva* (redovnik, seoski svećenik), kronološki je treća dosad poznata hrvatska ljekaruša, napisana godine 1603. na ikavskom govornom području. Ima 31 ispisanu stranicu formata 19 x 23 cm, s 5.000 riječi i 20.000 znakova. Pisana je latinskim jezikom, lako čitljivim rukopisom. Prepisana je iz nekoliko starijih čakavskih glagoljskih predložaka, a neki od recepata potječu iz tzv. *Strohalove ljekaruše*. Ipak, većina se recepata u njoj najvjerojatnije javlja po prvi put pa joj je time vrijednost veća, a poslužila je i kao primjer kasnijim ljekarušama. U njoj se zrcale sve dotadašnje razvojne faze medicine pa je ona po svom sadržaju zapravo *mixtum compositum* ponajviše iskustvene, ali i pučke medicine, teurgičkih, magijskih i demonističkih elemenata. Ne postoje sigurni dokazi da je nastala u Karlobagu, no na ovitku prve ljekaruše stoji rukom napisano ime toga grada.

Na drugoj se pak ljekaruši ponovno nalazi ime Karlobaga, a zapisao ga je jedan kritički nastrojen komentator, pa se autor zato i odlučio obje ljekaruše označiti imenom *Karlobaške*. Nakon prve slijedi *Druga karlobaška ljekaruša*, nastala najvjerojatnije 1707. godine i ubraja se među prvih dvadesetak ljekaruša na hrvatskom tlu. Ima ukupno 18 stranica s 1.860 riječi ili 7.400 slova, autor je nepoznat. Sadrži 56 recepata, od kojih se 46 odnosi na humanu, a deset na veterinarsku medicinu. Broj ljekovitih biljaka u ovoj ljekaruši razmjerno je malen, no znatno

su zastupljeni lijekovi mineralnog podrijetla. Obje ljekaruše iznimno su vrijedan jezični spomenik i dokument hrvatske etnomedicine. Nakon uvodnog dijela knjige slijedi 27 listova (46 stranica) pretiska ljekaruša s omotom, a pretisak je, radi bolje čitljivosti, uvećan za 25%. Slijede poglavlja, transliteracije i transkripcije obje ljekaruše.

Zanimljivo je kako su korice *Karlobaških ljekaruša* bile omotane pergamentom s dosad nepoznatim fragmentom hrvatskoglagoljskog misala, koji je podvrgnut stručnoj ekspertizi i tako identificiran. Korice/ovitak ljekaruša restaurirane su u Hrvatskom državnom arhivu, tj. napravljeno je odvajanje segmenata od omota korica dviju zajedno uvezanih ljekaruša, što je u konačnici omogućilo kvalitetno faksimilno izdanje. Restauracija omota pomogla je Sandri Sudec u otkrivanju dosad nepoznatoga fragmenta misala. Fragment je, po svom nalazniku, nazvan *Poljakovim fragmentom* (FgPoljak), a identificiran je kao dio misala *Proprium de tempore* koji sadržajem obuhvaća dijelove liturgije Velikog četvrtka i Velikoga petka, dok se njegovo vremensko nastajanje smješta na kraj 14. ili početak 15. stoljeća. Premda je ekspertiza pokazala kako se radi o fragmentu dosad nepoznatoga hrvatsko-glagoljskog misala, tekstološko slaganje sa sjevernim, poglavito istarsko-kvarnerskim kodeksima, upućuje na sjever hrvatskoglagoljskog područja, pa je na tom prostoru najvjerojatnije i napravljen prijepis navedenoga fragmenta (Sudec 2009: 111-35).

Tako je završio put dviju Karlobaških ljekaruša koje su gotovo bile uništene, ne zbog svog nepoćudnog sadržaja, već zbog naše neosjetljivosti prema vrijednostima, motiv jednako koban i svakako usporediv s onima ideološke naravi. Tiskanje *Karlobaških ljekaruša* je stoga bilo mnogo više od običnog izdavačkog pothvata. Bilo je to spašavanje jedne odbačene knjižne sudbine i dokumenta o nama samima, ugradnja još jedne krhke, ali izvanredne dragocjenosti u duhovni prostor hrvatske baštine.

LITERATURA

1. Fatović-Ferenčić, Stella. 2009. Spalite je na lomači. *Liječničke novine*, 15. srpnja, str. 83.
2. Henry Reinhardt, Aurelia, ur. 1904. *The De Monarchia of Dante Alighieri*. Boston and New York: Houghton, Mifflin and Company.
3. Hillerbrand, Hans. 2006. *On Book Burnings and Book Burners: Reflections on the Power (and Powerlessness) of Ideas*. 74, str. 593-614.
4. Hilgers, Joseph. *Index of prohibited books*. Dostupno na URL: <http://www.newadvent.org/cathen/07721a.htm>. Pristupljeno: 12. siječnja 2014.
5. Pečina, Marko; Fatović-Ferenčić, Stella, ur. 2009. *Karlobaške ljekaruše*. Rasprave i građa za povijest znanosti, knjiga 9. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
6. Poljak, Željko. 2009. Ljekaruše kao spomenici hrvatske pismenosti i etnomedicine. U: *Karlobaške ljekaruše*. Rasprave i građa za povijest znanosti, knjiga 9. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 9-23.

7. Radošević Andreja. 2009. Ocjene i prikazi knjiga: Pećina M, Fatović-Ferenčić S. (ur.) Karlobaške ljekaruše. *Slovo* 59, str. 415-20.
8. Sudec, Sandra. 2009. Omot korica Karlobaških ljekaruša – Poljakov fragment glagoljskoga misala. U: *Karlobaške ljekaruše*. Rasprave i građa za povijest znanosti, knjiga 9. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 111-135.

Summary

Stella Fatović-Ferenčić

TRACING SAVED MONUMENTS: EPOPEE OF TWO RECIPE COLLECTIONS

The paper presents Karlobaške ljekaruše from 1603. and 1707. publishing project of as an example of restoring of the valuable cultural monument which was almost demolished.

Key words: recipe collections, Karlobaške ljekaruše, 17th century, 18th century, history of medicine, Croatia